

ВИСОКА ПОСЛОВНА ШКОЛА
СТРУКОВНИХ СТУДИЈА – БЛАЦЕ
Часопис из области економије, менаџмента и
информатике „БизИнфо“
Година 2014, годиште 5, број 2, стр. 15-32
Адреса: Краља Петра I, бр.70, 18420 Блаце

Прегледни рад

УДК: 338.48-6:502/504(497.11-751.2)

СЕЛЕКТИВНИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР- ПЛАНИНА“

SELECTIVE FORMS OF TOURISM IN FUNCTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT THE NATIONAL PARK „ŠAR- MOUNTAIN“

Весна Реџић¹

Економско-трговинска школа „Јован Цвијић“ Штрпце

Резиме: Од степена заштите, унапређења и функционалног коришћења природних и антропогених добара увелико зависи будући развој националног парка „Шар-планина“. Туризам има могућност да обезбеди квалитетан однос према окружењу, да допринесе превазилажењу досадашњих препрека у развоју и афирмише простор националног парка. Величином, очуваношћу екосистема, геоморфолошким, хидролошким, климатским, биогеографским, пејзажним, естетским и антропогеним карактеристикама национални парк „Шар-планина“ има повољне услове за развој домаћег и иностраног туризма. Циљ истраживања је указивање на селективне облике туризма који могу задовољити потребе савременог туристе, пружити јединствено искуство проистекло из контакта човека и природе и уједно допринети успостављању модела одрживог развоја. У раду се истиче да селективни облици туризма могу да створе додатне вредности за туристе, развију слабо развијену регију и очувају и унапреде постојеће заштићене ресурсе уколико се примерено концепту одрживог развоја укључе у туристичку понуду.

Кључне речи: национални парк „Шар-планина“, туризам, селективни облици туризма, одрживи развој

¹ redzic.vesna@gmail.com

Summary: *Future development of the National Park "Šar Mountain" depends largely on the degree of protection, improvement and functional use of natural and anthropogenic sources. Tourism has the ability to provide a quality relationship with the environment, contribute to overcoming the current barriers to development and promote the national park area. The National Park „Šar-mountain“ has favorable conditions for the development of domestic and foreign tourism because of its size, ecosystem, geomorphology, hydrology, climate, biogeography, landscape, aesthetic and anthropogenic features. The aim of the research is pointing to selective forms of tourism that can meet the needs of modern tourists, providing a unique experience resulted from contact between man and nature, and also contribute to establishing a model of sustainable development. The paper argues that selective forms of tourism can create additional value for tourists, develop underdeveloped region, and preserve and enhance existing protected resources if appropriate, incorporate the concept of sustainable development in tourism.*

Keywords: *National Park "Šar Mountain", tourism, selective forms of tourism, sustainable development*

1. УВОД

Специфичне геолошке, геоморфолошке и климатске особености, изузетно хидролошко, флористичко и фаунистичко богатство и пејсажне карактеристике законом заштићеног простора од 39.000 ха у оквиру општина Качаник, Сува река, Штрпце, Призрен и Драгаш сврставају национални парк „Шар-планина“ у значајан центар светског природног богатства. Националним парком од 1993. године газдује Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ са седиштем на Брезовици. Након ратних сукоба 1999. године, у измењеним политичко-безбедоносним приликама Јавно предузеће „Национални парк Шар-планина“ газдује деловима парка који се простиру на територији општине Штрпце, на површини од 11.708 ха (Интерна документација ЈП „Национални парк Шар-планина“). Услед отежане контроле и немогућности управљања појединим деловима парка која је по закону дата на управљање Јавном предузећу, отежано је и обављање основне делатности националног парка, чиме је опстанак одређених врста угрожен у таквом степену да постоји могућност њиховог ишчезавања, док је српска средњовековна баштина препуштена намерним и организованим рушењем споменика, чиме се настоји избрисати сваки траг о постојању српске културне баштине на овим просторима (Реџић, 2013).

У раду се указује на селективне облике туризма који пружајући јединствено искуство проистекло из контакта човека и природе могу

задовољити потребе савременог туристе и допринети успостављању модела одрживог развоја у националном парку. Уникатност, значај флоре и фауне националног парка „Шар-планина“ с једне стране, као и негативне тенденције у погледу угрожености природних и антропогених добара с друге стране, намећу потребу за адекватнијом заштитом истих, осмишљеним развојем, организацијом и уређењем простора у складу са принципима одрживог развоја, с обзиром да одрживи развој „задовољава потребе садашњице, а истовремено не угрожава могућност будућих генерација да задовоље своје потребе“ (Report of the World Commission on Environment and Development, 1987, p.1). Темељна претпоставка одрживог развоја националног парка „Шар-планина“ јесте „управљање ресурсима на начин да економске, социјалне и естетске потребе буду остварене тако да се одржи културолошки интегритет, основни еколошки процеси, биолошка разноликост и системи на којима почива живот“ (Sustainable Tourism: Turning Tide, 2002, p.1), односно усвајање концепта одрживог туризма. Одрживи туризам може да послужи као средство за финансирање заштићеног природног подручја (Eagles, McCool and Hayens, 2002) и да подстакне одрживи развој српске заједнице у енклави Штрпце.

Уважавајући савремене трендове и изазове развоја, овај рад тумачи постојеће стање у националном парку на основу метода анализе, синтезе и методе истраживачког разговора (интервјуа) са менаџментом најпосећенијих угоститељских објеката у општини Штрпце и на основу историјско-генетске и дедуктивне методе указује на користи које национални парк „Шар-планина“ може имати од развоја селективних облика туризма и даје препоруке које се односе на мере којима се може поспешити одрживи развој туризма у националном парку. При томе, осврћући се на целокупне заштићене вредности националног парка, рад се базира на анализи просторне целине која је тренутно под надлежношћу Јавног предузећа „Национални парк „Шар-планина“ и у оквиру српске енклаве Штрпце. Тиме указивање на селективне облике туризма који могу допринети успостављању модела одрживог развоја у националном парку „Шар-планина“ добија нову димензију -одрживи развој националног парка за српску заједницу у општини Штрпце значи пре свега могућност останка и опстанка на Косову и Метохији.

Сагледавањем потенцијала и препрека у развоју националног парка „Шар-планина“ у раду се констатује да у очувању стабилности диверзитета и природне еволуције, као и антропогених вредности националног парка „Шар-планина“ изванредан парктичан значај може да има одрживи туризам, односно селективни облици туризма са туристичким производима који у квалитетном и квантитативном смислу

могу у потпуности задовољити потребе савременог туристе окренутог природи.

2. ЗАШТИЋЕНЕ ВРЕДНОСТИ –ОСНОВА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ШАР-ПЛАНИНА“

Национални парк „Шар-планина“ заштићен је 1993. године и простире се на најочуванијим деловима Шар-планине, на граници са Р Македонијом. Национални парк одликује разуђени рељеф, разноврсност рељефних облика, планинска клима са варијететима од субмедитеранске до умерено-континенталне климе, мноштво хидролошких и спелеолошких аутентичности, велико богатство и разноврсност живог света, присуство великог броја реликтних и ендемичних врста и специфичне антропогене вредности. У националном парку „Шар-планина“, на законом заштићеном простору од око 39.000 ha у оквиру општина Качаник, Сува река, Штрпце, Призрен и Драгаш налази се значајно природно богатство од светског значаја.

2.1. Геонаслеђе националног парка „Шар-планина“

Национални парк „Шар-планина“ обухвата шар-планинско било са врховима који прелазе висину од 2.500 m н.в спојених у атрактиван гробен. На основу јединствености и разноврсности флувијалних, абразивних, крашких, глацијалних, нивационих и периглацијалних рељефних облика 23 просторне целине су издвојене као носиоци геоморфолошког идентитета парка: Дувска клисура Призренске Бистрице, сутеска Душке реке изнад Брода призренског, Дрманска глава, хидрографски чвор Балканског полуострва, Островица и Коца-Балкан, цирк на Коритнику, цирк Мале Враце, цирк Рудоке, цирк Котао између Трpezнице и Челепинског врха, врх и цирк Кобилице, врх Љуботена и цирк у изворишту Ропот потока, циркови у изворишту Призренске Бистрице, цирк у изворишту Дурловог потока, Ливадички цирк, Јажиначки цирк, чеоне морене Ропот потока, са серијом стадијалних морена, чеоне морене у изворишту Призренске Бистрице, клизећи блокови испод Мале Враце, клизећи блокови испод Рудоке, солифлукциони језик, изнад Горњег Букоравачког језера, солифлукциони језик, изнад Ливадичког језера, Тресава Шутман (Тиха вода), Тресава Вели-бег, и Тресава Хоцина млака (Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, стр. 5-6).

Саставни део гео-наслеђа националног парка „Шар-планина“ чине хидрогеолошке појаве од изузетног научног, практичног и естетског значаја: врело Дубравске реке, врело Ропот, врело Вратничке реке, врело Хајдучка чесма у Рапчи, врело у Кориши, извор у мермерима и

понор на Гиниводама, извор Бела вода на Љуботену, Црни извор испод Коњушке, извор Жута вода, испод Коца Балкана, зона дифузног истицања Вирови, изворишна челенка Призренске Бистрице, изворишна челенка Шутманске реке, извориште Крк бунар код Душановог града, линија дренарања крашке издани испод Ошљака, линија дренарања крашке издани дуж Бродске реке (Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, стр.7).

2.2. Хидролошке вредности националног парка „Шар-планина“

Геоморфолошке и климатске карактеристике Шар-планине имале су за последицу настанак различитих хидролошких појава, тако да се простор националног парка „Шар-планина“ сврстава у групу хидролошки најбогатијих простора на Балкану. Хидрографску мрежу националног парка одликују бројни хидролошки објекти попут: врела, извора, подземних издани и планинских локви, глацијалних језера и река које припадају сливовима река Лепенац и Призренске Бистрице (Оцокољић, Реџић и Јовановић, 1990).

Међу јединственим водним објектима са хидрографским садржајем истичу се следећи објекти, као репери за реконструкцију палеогеографских догађања у млађим епохама геолошке прошлости, посебно током последњег леденог доба: Ливадичко (Штрбачко) језеро, Јажиначко језеро, Дефска језера, Шутманска језера, Горње Букоравачко језеро, водопад висине 30 m испод Доњег Букоравачког језера, Калударска река, горњи ток реке Муржице, Сува река- отока Јажиначког језера, Горњи ток Букоравачке реке, Бродска река, Рестеличка река, Љубинска река са Дупничком и Слапском реком (Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина, 2010, стр. 6).

2.3. Биљни свет националног парка „Шар-планина“

Богатство и разноврсност флоре и фауне представља доминантну црту националног парка „Шар-планина“. У националном парку „Шар-планина“ живи свет припада медитеранском, средњеевропском, бореалном и средње-јужноевропско планинском биогеографском региону (Амиџић, 2006). Основ флоре Шар-планине чине високопланински елементи алпског (средње-јужноевропског планинског) и арктичко-алпијског распрострањења на једној и ендемично-субендемични елементи на другој страни. Вишегодишњим истраживањима вегетације у националном парку „Шар-планина“ издвојена су три одељка васкуларне флоре (папратњаче, голосеменице и скривеносеменице) са 2.319 таксономских јединица разврстаних у: 6 класа, 56 редова, 104 фамилије, 494 рода и 1.659 таксона на нивоу

врста и подврста (и 257 таксона на нивоу варијетета и форми). Тиме је на простору националног парка присутно 45,2%, врста и подврста, 64,5% родова и 73,8% фамилија регистрованих у Републици Србији, и 22% балканских и око 15% европских врста и подврста (Амићић, 2006).

У националном парку „Шар-планина“ најбројнија је ендемична и субендемична флора. У укупној флори националног парка ендемити чине 20,5%, чиме се Шар-планина заједно са Проклетијама сврстава у један од шест европских центара ендемизма и локалног ендемизма. На северним и северозападним деловима Шар-планине заступљени су балкански ендемити, скадарско-пиндски и субскадарско-пиндски ендемити, мезијски ендемити, илирски, субилирски, ендемити са ареалом у две или три суседне провинције и локални ендемити. Својим значајем се истичу: хајдучица краља Александра (*Achillea alexandri regis*), шарпланински шафран (*Crocus scardicus*), шарпланински каранфилић (*Dianthus scardicus*), шарска дивизма (*Verbascum scardicolum*), шарска птичја трава (*Cerastium neoscardicum*), (Амићић, 2006).

Почев од кањона Призренске Бистрице, па до највиших врхова веома су бројни реликтни таксони терцијарне, глацијалне, постглацијалне и бореалне старости, попут: македонског храста (*Quercus macedonica*), тисе (*Taxus baccata*), молике (*Pinus peuce*), мунике (*Pinus heldreichii*), српске рамонде (*Ramonda serbica*), рамонде краљице Наталије (*Ramonda nathaliae*), шарпланинског костолома (*Narthecium scardicum*) (Заштита ретких и угрожених врста флоре Шар-планине, 2010)... Као изванредан вегетациони декор и реткост Балканског полуострва посебну атракцију представљају заједнице ендемореликтних борова молике и мунике на Островици и дуж линије Превалац-Гини Воде-Царева ливаде.

Присуство ретких биљних врста обогаћено је присуством преко 250 различитих врста лековитих, зачинских, јестивих и отровних биљних врста од непроцењиве важности. Најпознатије и најквалитетније лековите сировине националног парка „Шар-планина“ су: хајдучка трава (*Achillea millefolium*), кантарион (*Hypericum perforatum*), јагорчевина (*Primula veris*), матичњак (*Melissa officinalis*), малина (*Rubus idaeus*), купина (*Rubus ulmifolius*), боровница (*Vaccinium myrtillus*), петровац (*Agrimonia eupatoria*), медвеђе грожђе (*Arctostaphylos uva ursi*)... (Плантежно гајење биљака, 2010).

2.4. Животињски свет националног парка „Шар-планина“

Национални парк „Шар-планина“ одликује се изузетном разноврсношћу животињског света. Велико богатство флоре и вегетације условило је да

простор националног парка „Шар-планина“ настањује преко 200 врста птица, односно 60% од укупног броја птица Републике Србије, међу којима посебно место имају угрожене врсте орнитофауне попут: белоглавог супа (*Gyps fulvus*), сурога орала (*Aquila chrysaetos*), сивог сокола (*Falco peregrinus*), великог тетреба (*Tetrao urogallus*), снежне зебе (*Montifringilla nivalis*) (Александров, 1994). Орао брадан или костоберина (*Gypaetus barbatus*) је ишчезао са Шар-планине, која је до недавно представљала његово последње уточиште у Републици Србији.

Национални парк „Шар-планина“ је стедиште 147 врста дневних лептира, чиме се убраја у најбогатије до сада истражено подручје Европе. На основу IUCN категоризације угрожености, 88 врста дневних лептира које настањују простор националног парка „Шар-планине“ је од посебног значаја са аспекта глобалне заштите и очувања биодиверзитета. Међу њима су (Јакшић, 2003): *Pyrgus andromedae* (Wallengren, 1853), *Papilio machaon* (Linnaeus 1758), *Euchloe ausonia* (Hübner, 1804), *Satyrus w-album* (Knoch, 1782), *Pseudophilotes baton* (Bergsträsser, 1779), *Pseudophilotes bavius* (Eversmann, 1832), *Iolana iolas* (Ochsenheimer, 1816), *Plebejides pylaon* (Fischer v. Waldheim, 1832), *Aricia anteros* (Freyer, 1838).

Фауна сисара је на Шар-планини веома разноврсна и представљена је са 32 врсте обједињених у 5 редова (33% фауне сисара Републике Србије и 22% фауне сисара Европе). Међу овим врстама 17 их је законом заштићено као природна реткост, 7 врста се налази на Европској црвеној листи, а 19 врста у категорији заштите према Бернској конвенцији. Ихтиолошка фауна карактеристична је присуством поточне пастрмке *Salmo trutta* L. Класу гмизаваца на северним и североисточним падинама Шар-планине представља 19 врста из 2 реда, сврстаних у 6 фамилија, а класу водоземаца 9 врста у оквиру два реда и четири фамилије (Амићић, 2006).

2.5. Антропогене вредности националног парка „Шар-планина“

Национални парк „Шар-планина“ обилује духовно-културолошким достигнућима од међународног значаја од палеолита до данас. Преплитање народа и историјских токова у издвојеним шарпланинским жупама: Гора, Опоље, Средска и Сиринић и у Призренском Подгору допринело је да значајан број архитектонског, сакралног и уметничког наслеђа буде категоризован и проглашен за културна добра. Из богатог градитељског наслеђа издвајају се цркве и манастири из доба српске средњовековне државе, као комплексне целине са широким дијапазоном вредности. Као културна добра од изузетног значаја категорисано је 14 цркава и манастира: манастир Св. Арханђела (Јабланица, XV век),

остаци испоснице и манастира Св. Петра Коришког (Кабаш, XIII век), црква Св. Богородице (Пејчићи, XIII век), црква Св. Николе (Богошевци, XVI век), црква Св. Николе (Мушниково, XVI век), црква Св. Петке, (Мушниково, XIV век), црква Св. Ђорђа (Милачићи, XVI век), црква Св. Николе (Драјчићи, XVI век), Црква Св. Ђорђа (Горње Село, XVII век), црква Св. Богородице Одигитрије (Мушотиште, XIV век), црква Св. Ђорђа (Горња Битиња, XIV век), црква Св. Теодора Тирона (Доња Битиња, XVI век), црква Св. Николе (Готовуша, XVI век), црква Св. Николе (Штрпце, XVI век) (Јевтић, 1987).

Поред ових антропогених вредности, на територији националног парка и његовој непосредној близини богато је наслеђе различитих епоха и религија. Богатство градитељског наслеђа употпуњено је духовним и материјалним културним добрима високе уметничке вредности, која шарпланинска села чине живим музејима.

2. КЉУЧНЕ ПРЕПРЕКЕ РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА ШАР-ПЛАНИНА“

Развој националног парка „Шар-планина“ од 1993. године од када се третира као „подручје које по својим еколошким, биогеографским и другим карактеристикама представља природну целину изузетног значаја са екосистемима и пределима посебне вредности у погледу изворности и разноврсности вегетације, флоре и фауне “ (Закон о националним парковима, 1993) па до данас, одвијао се под снажним утицајем економских и некономских фактора. Ратни сукоби на Косову и Метохији 1999. године, потом економска криза и политичко-етничке трзавице у првој деценији 21. века уназадили су тек започети развој и погоршали могућности успостављања концепта одрживог развоја. Данас развој националног парка оптерећују многа отворена и нерешена питања о положају, заштити и развоју националног парка, а као главни узроци неефикасног развоја могу се истаћи:

- нестабилна политичка ситуација,
- успорени привредни развој у региону и високи проценат незапослености и сиромаштва,
- неспровођење постојеће законске регулативе и основне делатности на целој површини националног парка, као последица етничких сукоба 1999. године,
- непостојање стабилних финансијских извора и недовољних финансијских улагања у национални парк,
- непостојање дијалога између националног парка, грађана и привреде у решавању питања прекомерне експлоатације природних ресурса и заштите природе,

- недостатак стратегијског приступа планирања развоја у националном парку,
- недостатак економске валоризације природних ресурса,
- недовољно развијена еколошка свест.

Постојеће стање је довело до нарушавања геодиверзитета, биодиверзитета и замирања туризма на простору парка. Полазећи од чињенице да је простор националног парка „Шар-планина“ богат разноврсним и врло квалитетним природним и специфичним антропогеним и етно-културним вредностима неопходно је садашње стање и начине коришћења природних ресурса у националном парку унапредити у складу са савременим трендовима у очувању ресурса заштићених подручја. Суштинске промене и значајне користи могуће је постићи успостављањем модела одрживог развоја. Имајући у виду све наведене препреке, у увођењу модела одрживог развоја круцијалну улогу имаће упарвљачко и политичко деловање.

Остваривање одрживог развоја парка подразумева пре свега стварање квалитетног менаџмента који ће на основу знања, креативности и способности пронаћи одржива и ефикасна решења која ће допринети достизању захтеваног нивоа заштите животне средине и унапређењу ресурса и самообновљивости истих и тиме ће пружити могућност развоја и будућим генерацијама. Посебна пажња мора се усмерити на увођење економских иструмената како би се успоставио ефикасан систем самоодрживости, што подразумева и развој одрживог туризма, с обзиром да је туризам у скоро свим транзиционим земљама био један од најатрактивнијих области за директна страна улагања (Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године, 2007) и да заштићена подручја у свету остварују значајне финансијске користи генерисаних од туризма (*Forging links between protected areas and the tourism sector*, 2005). Поред тога, туризам који носи епитет „пасош мира“¹ треба посматрати као поливалентну појаву која је у могућности да допринесе разумевању, уважавању, а потом и стварању добрих односа између етничких заједница на Косови и Метохији. У прилог томе иде и чињеница, да угоститељске објекте на простору српске енклаве Штрпце највише посећују туристи албанске националности током целе године, а скијаши албанске националности годинама уназад су најбројнији у укупном броју туриста у зимској сезони (Интерно истраживање)².

¹ У Риму, на Конференцији о међународном путовању, Уједињене нације су 1966. године туризам назвале „пасошем мира“.

² За потребе овог рада спроведен је истраживачки разговор са менаџментом угоститељских објеката у општини Штрпце, у периоду од 10.09.2014. до 01.10.2014. године, с циљем утврђивања броја туриста који посећују простор националног парка који захвата простор општине Штрпце, с

На основу изнетог, следи да сектор туризма треба посматрати као практично средство за очување биодиверзитета, који уједно може креирати нова радна места и може обезбедити останак и опстанак српском становништву у Општини Штрпце, а националном парку обезбедити развој на дугорочној основи. Да би туризам то остварио неопходно је стимулисати финансијски оправдане политике и програме и усвојити низ мера који ће омогућити активнију улогу туризма, међу којима су најзначајније:

- планирање рационалног одрживог коришћења, заштите и очување ресурса на којима почива развој туризма,
- обезбеђивање довољних финансијских капацитета за спровођење планираних активности,
- унапређивање услова за привлачење инвестиција,
- побољшање постојећих смештајних капацитета и повећање капацитета за пружање угоститељских услуга (развој малих и средњих угоститељских пословних јединица),
- развој туристичке инфраструктуре и супраструктуре,
- подизање нивоа туристичке понуде националног парка, односно општине Штрпце,
- развијање и стимулисање финансијски оправданих облика туризма,
- подстицање руралног развоја, и
- повезивање националног парка и локалне привреде.

Спровође наведених активности омогућиће динамичан одрживи развој туризма и развој националног парка „Шар-планина“ у правцу одрживости.

обзиром да од 1998. године Републички завод за статистику не бележи број посетилаца датог простора. Истаживачки разговор упућује да је у току зимске сезоне 2013/2014. године 16.300 туриста купило ски карте у ски центру „Брезовица“, при чему је мањи део корисника карата био смештен у постојећим угоститељским објектима, док се највећи број корисника враћао у матична места по завршетку скијашког дана. До 2008. године највећи број туриста користио је угоститељске услуге хотела „Нарцис“ и хотела „Молика“ (у току 2008. године забележено је 162.000 ноћења у оба објекта), да би се од њиховог затварања гости преорјентисали на угоститељске објекте мањег капацитета. У зимској сезони најпосећенији су: хотел „Спрт-турс“, мотел „Бућан“, планинарски дом „Камени дом“, а у целогодишњем туризму најпосећенији објекти су мотели: „Бућан“, „Љуботен“, „Бора“, „Рок“ и „Ловац“. Иако не постоји евидентирана структура посетилаца, угоститељи закључују да у укупном броју посетилаца доминантно место имају туристи албанске националности из оближњих градова.

3. СЕЛЕКТИВНИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „ШАР-ПЛАНИНА“

У очувању стабилности диверзитета и природне еволуције националног парка „Шар-планина“ изванредан парктичан значај може да има одрживи туризам са туристичким производима који у квалитетном и квантитативном смислу могу у потпуности задовољити потребе савременог туристе окренутог природи. Богата природна и традицијска баштина омогућава да се на простору националног парка „Шар-планина“ формирају квалитетни садржаји за одређене видове туризма током читаве године. Предиспозиције националног парка „Шар-планина“ које омогућавају активан туризам током читаве године до сада су се врло мало користиле. Тако, на простору општине Штрпце постојећи угоститељски и пратећи објекти, заузимају око 15 ha, а шетне и скијашке стазе заузимају 10-15 ha површине Општине Штрпце, чиме удео ових простора у укупној површини општине износи око 0,12%. Без опасности угрожавања развоја шумарства и пољопривреде и дегредације биодиверзитета, наведене површине могу се проширити и до десет пута) (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991).

У досадашњем развоју у националном парку „Шар-планина“ акценат је био стављан на зимски туризам. Поред тога што климатске карактеристике, конфигурација планине и надморска висина омогућавају развој квалитетног производа скијања и алтернативних зимских производа, постојећи природни и културни ресурси националног парка „Шар-планина“ дају могућност за развој целогодишње и диверсификоване понуде туристичких производа. Консолидовањем постојеће туристичке понуду, ресурси националног парка „Шар-планина“ (Табела 1) имају потенцијал за организовање различитих облика туризма:

Табела 1. Ресурси националног парка „Шар-планина“ у функцији селективних облика туризма

Облици туризма	Ресурсна основа
Спортски туризам	-конфигурација терена и повољне висине, -снежне падавине, квалитет и дужина трајања снежног покривача.
Авантуризам	-атрактивни терени националног парка.
Здравствени туризам	-сучељавање планинске и медитеранске климе, -пољопривредни и гастрономски производи (мед и производи од меда, лековито биље).
Излетнички туризам	-предиспозиције терена, -пољопривредни и гастрономски производи (сир, шопска салата, производи од меса, шарско јагње, бареница, ајвар).
Ловни и риболовни туризам	-станишта животиња високо трофејних вредности,

	-станиште пастрмке <i>Salmo trutta</i> L.
Културни туризам	-средњовековни манастири и цркве, -народна архитектура, ношња и обичаји, -фолклор, -мелос.
Манифестациони туризам	-особености националног парка, -споменичко наслеђе, -традиционална архитектура, -народне рукотворине, -ношња, -музика, -народни обичаји, -пољопривредни и гастрономски производи.
Пословни туризам + MICE	-адекватна хотелска инфраструктура, -гастрономска понуда.
Туризам везан за тзв. посебна интересовања	-особености националног парка, -могућност организовања јединствених доживљаја.
Еко-туризам	-нетакнута природа, -вода за пиће, -органска храна, -гостољубивост и дружељубивост, -аутохтона култура.
Рурални туризам	-производња еколошке здраве хране, -традиционална архитектура.
Екскурзиони туризам	-разноврсност геолошких вредности, -разноврсност геоморфолошких вредности, -разноврсност хидролошких вредности, -разноврсност биогеографских вредности, -разноврсност етнографских вредности, -разноврсност споменичких вредности.

Извор: Израдио аутор базирајући се на: Амићић, 2006 и Реџић, 2012.

Спортски туризам - природне предности попут климатских услова и конфигурације терена погодују развоју целогодишњег спортског туризма. До 1999. године скијалиште туристичког центара Брезовица у оквиру националног парка „Шар-планина“ представљало је један од најатрактивнијих рекреативних простора за скијање у Југоисточној Европи. Зимско-спортски туризам на постојећим ски-стазама базира се на постојећој туристичкој инфраструктури и супраструктури и природним predisпозицијама

Снежним падавинама - број дана са снегом креће се од 40 до 100, зависно од надморске висине. Снежни покривач задржава се од око 60 до 210 дана, што зависи од надморске висине и експозиције. На Језерској и Жар-планини дужина трајања снежног покривача износи до 120 дана, Коџа Балкану до 150, а на највишим деловима Шар-планине 180-210 дана. На сличан начин колеба се и дебљина снежног покривача, тако да на висинама преко 2.000 m досеже највећу вредност. Веће количине се излучују у зимском периоду, што обезбеђује оптималне

услове за зимску сезону. На осојним странама циркова снег се задржава и током летњих месеци (Ракићевић, Динић, 1990), и предиспозицијама терена - северозападне падине испод гребена Шар-планине имају карактеристике рељефа Алпа, са доста престрмих, лавинозних и непроходних терена, али са морфометријским параметрима и облицима у оквиру којих се могу уредити стазе за све врсте скијаша оптимално изнад горње границе шуме (1.400-1.500 m) (Програм развоја туризма општине Штрпце, 1991).

С обзиром на врсте зимских спортских активности које се могу упражњавати на шарпланинском масиву, могућности даљег раста зимског туризма су готово неограничене. Поред алпског скијања терени Шар-планине пружају могућности за скијање на неуређеним површинама, за различите туре турно скијања са водичем или оријентир картама, летење змајем и падобраном, вожњу моторним санкама, акробатско скијање, скакаонице, санкање, нордијско скијање, скијеринг са коњима, вожњу саоницама са коњском запрегом... (Реџић, 2012). За потребе зимског туризма, постоје повољни услови за развој у области југозападно од хотела „Молика“ све до Бистре и Царевих ливада, потом североисточно и северно од хотела у правцу Љуботена, Штрпца и Готовуше (Просторни план Општине Штрпце, 2005), а планским оспособљавањем и опремањем осталих делова Шар-планине могућ је и развој летњих спортских видова туризма, базираних на атрактивним природним и антропогеним мотивима.

Авантуризам - без већих улагања, богатство природних ресурса националног парка „Шар-планина“ у трећој зони заштите пружа изванредне могућности за развој модерних и активних облика туристичке понуде, попут бициклизма, јахања, планинарења, алпинизма, параглајдинга, летења балоном, слободног пењања и екстремних спортова.

Здравствени туризам („Spa/wellness“) - на простору националног парка, на местима где се сучељава планинска и медитеранска клима могуће је да се развија здравствени туризам. У коришћењу природних ресурса у здравствене сврхе нарочито је погодно подручје Превалца.

Излетнички туризам - У целогодишњој понуди у националном парку „Шар-планина“ ангажовањем излетничких стаза, видиковаца и прихватних пунктова у простору, излетнички садржаји могу туристима пружити директне контакте са природним богатством. У Националном парку „Шар-планина“ трасиране су стазе дуж терена ван строгих резервата, у сегментима различитих мотива, дужина и тежина. Излетничке стазе омогућавају досезање свих атрактивних тачака. У промовисању планинарења последњих година активирало се

планинарско-скијашко друштво Успон из Штрпца, које од 2010. године организује за Видовдан међународни обилазак Шар-планине.

Ловни и риболовни туризам - станишта животиња високо трофејних вредности омогућавају ограничени и строго контролисани лов, као и спотрски риболов на издвојеним подручјима у оквиру треће зоне националног парка. Предузимањем низа организационих, заштитних и техничких мера и активности усмерених ка повећању броја и квалитета ловне дивљачи и уређивању ловних пунктова могуће је остварити ниво квалитета који захтева ловни туризам, као један од најпрофитабилнијих облика туризма.

Културни туризам - етнографско богатство националног парка је разноврсно и креативно-естетски веома вредно, са архаичним културним елементима који могу бити значајни садржаји у националном парку и послужити као мотиви за сувенире у туристичкој понуди. Својом вредношћу се истичу споменици средњовековне уметности, фолклор, народна ношња, мелос, народни обичаји... Презентовање и промовисање културних вредности допринело би очувању националног идентитета локалног становништва и обезбедило би компаративну предност националном парку на тржишту.

Манифестациони туризам („Events”) – богатство туристичких могућности произилази из особености националног парка, споменичког наслеђа, традиционалне архитектуре, народних рукотворина, ношњи, музике и народних обичаја. У том контексту могле би се организовати бројне манифестације креиране за различите категорије туриста попут: „Дани нарциса“ (манифестација која се до 1999. године одржавала првих дана јуна), „Дани боровнице“, „Шарпланинац“, „Беле покладе у Сирињићу“ и „Косидба на шарпланинским пољима“.

Пословни туризам + MICE (Meetings Incentives Congresses Exhibitions) - постојање семинарских сала у хотелима и традиција омогућавају у току туристичке сезоне, али и ван ње интензивирање пословног туризма. Развијајући се у смеру пословног туризма високе вредности, Општина Штрпце значајним улагањима у постојеће угоститељске објекте може повећати своју конкурентност и побољшати статус националног парка.

Туризам везан за тзв. посебна интересовања - заштићено подручје од светског значаја омогућава да се осмисле програми који омогућују туристима да буду укључени у процес припремања и конзумирања парцијалних туристичких производа сходно индивидуалним потребама туриста, попут учешћа у пројектима истраживања, заштите и конзервације.

Еко-туризам - уважавајући пределе изузетне пејзажно-амбијенталне лепоте и значајне природне вредности, могућности за развој екотуризма у националном парку су велике. Национални парк пружа могућности за бројне облике боравка, кретања и активности: излети, јахање, боравак у бачилима.

Рурални туризам - производња еколошке здраве хране у количинама које неће реметити постојећу природну равнотежу и програми са природним, аутохтоним и традиционалним гастро специјалитетима и пићем (ресторани, гастро тематски путеви) уз традиционалну архитектуру, свакако су значајни потенцијали националног парка који могу допринети привредном препороду села.

Екскурзиони туризам - могућности организовања стручних и научних екскурзија са општим и тематским карактером су бројне, обзиром на разноврсност геолошких, геоморфолошких, хидролошких, биогеографских, етнографских, споменичких и других вредности.

Дакле, национални парк „Шар-планина“ може искористити погодности добре ресурсне основе да развије већи број различитих форми туризма. Скоро сви облици туризма наведених у Табели бр.1 видљиви су на простору националног парка „Шар-планина“, али на ниском нивоу развоја, у неорганизованој форми и проистичу из појединачних иницијатива (Интерно истраживање). Прелазак из зачетка развоја у успешне облике туризма захтева за сваки од наведених облика туризма посебне анализе, значајна улагања у развој и промоцију. Да би се достигао захтевани стандард и да би се привукли туристи пре свега треба се усмерити на квалитет програма, квалитет допунских садржаја и задовољство посетилаца као елементе који доприносе одрживости и укључити наведене облике туризма у развојне планове на свим нивоима. Успешност процеса умногоме ће зависти од интегрисане активности туристичке привреде, јавног сектора, локалне заједнице, медија и невладиних организација. Координисани и системски развој наведених селективних облика туризма допринеће: стварању додатне вредности за туристе, развоју слабо развијене регије и очувању и унапређењу постојећих заштићених ресурса националног парка „Шар-планина“ и развоју имица националног парка као туристичке дестинације.

4. ЗАКЉУЧАК

У раду су идентификовани основни проблеми развоја националног парка и констатовано да од степена заштите, унапређења и функционалног коришћења природних и антропогених добара националног парка „Шар-планина“ увелико зависи будући развој истог.

Такође, констатовано је да богата ресурсна основа националног парка „Шар-планина“ омогућава потпуни доживљај природе и аутентичне атмосфере кроз контакт човека са очуваним природним окружењем, локалном културном баштином и гостопримством локалног становништва; и да коректном интерпретацијом заштићених вредности, природне и антропогене предности могу се комерцијализовати кроз спортски, рурални, екскурзиони, излетнички туризам, здравствени туризам („Spa/wellness“), културни, ловни и риболовни туризам, манифестациони туризам („Events“), пословни туризам + МІСЕ, туризам везан за тзв. посебна интересовања, еко-туризам и авантуризам и претворити национални парк „Шар-планина“ у популарну и атрактивну самоодрживу дестинацију. При томе, развој наведених селективних облика туризма захтева стварање атрактивне понуде тј. развој сложених туристичких производа, како би се привукле поједине интересне групе и повећала потрошња по госту у току туристичког боравка. То налаже потребу радикалне промене у статусу националног парка, престанак деструктивног размишљања о одрживом развоју и сарадњу различитих субјеката укључених у туризам који би започели реализацију конструктивних решења у надоградњи постојећих ресурса. У сарадњи са локалним туристичким и другим привредним и друштвеним, владиним и невладиним организацијама и покретима, одређен број производа могуће је у врло кратком времену припремити за комерцијализацију у туризму.

Из наведеног у раду може се закључити да селективне форме туризма могу обезбедити квалитетан однос према окружењу, афирмисати простор националног парка и задовољити различите туристичке потребе еколошки свесних и софистицираних туриста, односно могу имати значајну улогу у одрживом развоју националног парка „Шар-планина“.

РЕФЕРЕНЦЕ

1. Александров, Р., 1994. Птице северне и западне Шаре. У Лазаревић, Р. ур., *Шарпланинске жупе Гора, Опoље и Средска: одлике природне средине* (посебна издања, књ. 40/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, 277-288.
2. Амићић, Л., ур., 2006. *Студија заштите Национални парк „Шар-планина“ (Књ.1)*, Београд: Завод за заштиту природе Србије.
3. *Геолошки диверзитет и геонаслеђе националног парка Шар-планина*. 2010. Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
4. Eagles, P.F.J., McCool, S.F. and Haynes, Ch., D., A., 2002. *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management*.

[e-book] Gland: IUCN Available through: International Union for Conservation of Nature Library website, <http://cmsdata.iucn.org/downloads/pag_008.pdf> [Accessed 07 September 2014]

5. *Закон о националним парковима* 1993. (Службени гласник РС бр. 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94), Београд, Службени гласник Републике Србије.
6. *Заштита ретких и угрожених врста флоре Шар-планине*, 2010. Штрпце: Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
7. Јакшић, П., 2003. *Црвена књига дневних лептира Србије*. Београд: Завод за заштиту природе.
8. Јевтић, А. ур., 1987. *Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа*. Призрен: Епархија рашко-призренска, Београд: Богословски факултет.
9. Оцокољић, М., Реџић, Р. и Јовановић, В., 1990. Хидрографске и хидролошке карактеристике. У Динић, Ј. ур., *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, стр. 207-226.
10. *Плантежно гајење лековитог биља*, 2010. Штрпце, Јавно предузеће „Национални парк Шар планина“.
11. *Програм развоја туризма општине Штрпце, нацрт-скраћена верзија*, 1991. Београд: Институт за архитектуру и урбанизацију Србије.
12. *Просторни план општине Штрпце*, 2005. Штрпце: Скупштина општина Штрпце.
13. Ракићевић, Т. и Динић, Ј., 1990. Климатске карактеристике. У Динић, Ј. ур., *Општина Штрпце (Сиринићка жупа), одлике природне средине* (посебна издања, књ.37/1). Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, стр. 183-204.
14. Реџић, В., 2012. *Туристичка валоризација националног парка „Шар-планина“ и његова имплементација у регионални развој Сиринићке жупе*, Докторска дисертација. ПМФ Универзитета у Новом Саду.
15. Реџић, В., 2013. Проблеми развоја националног парка „Шар-планина“, *Међународни научни скуп „Културно наслеђе Косова и Метохије: историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности“*. 07-08. октобар 2013. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини, Београд: Канцеларија за Косово и Метохију Владе Републике Србије.
16. *Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године, скраћена верзија*, 2007. (Службени гласник РС”, бр. 21/2007), Београд, Службени гласник Републике Србије.

17. Towards Earth Summit 2002, 2002, *Sustainable Tourism: Turning Tide*, [pdf] Available at: <<http://www.earthsummit2002.org/es/issues/tourism/tourism.pdf>> [Accessed 10 September 2014].
18. United Nations, *Report of the World Commission on Environment and Development (42/187)*, 1987, [online] Available at: <<http://www.un-documents.net/a42r187.htm>>, [Accessed 08 September 2014].
19. United Nations Environment Programme, Division of Technology, Industry and Economics, 2005, *Forging Links between Protected Areas and the Tourism Sector: How tourism can benefit conservation*, [pdf] Available at: <<http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf>>, [Accessed 10 September 2014].

Рад је примљен 24.05.2014.

Рад је враћен на корекцију 27.08.2014.

Прихваћен за објављивање 20.11.2014.